

УДК 811.161.2'276.6: 005.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-29>

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ МЕНЕДЖМЕНТУ

TRANSTERMINOLOGIZATION AS A WAY FOR CREATING TERMS OF MANAGEMENT

Краснопольська Н. Л.,

orcid.org/0000-0003-3524-1704

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри бізнес-лінгвістики

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Ярошевич І. А.,

orcid.org/0000-0002-4801-9507

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри бізнес-лінгвістики

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто один із способів формування термінологічної системи менеджменту. Установлено, що транстермінологізація є процесом семантичної еволюції терміна під час переміщення його з однієї галузі знань до іншої. Доведено, що транстермінологізація термінів досліджуваної терміносистеми виявляє себе в запозиченні понять із суміжних економічних галузей знань, а також природничо-математичних та гуманітарних. Зроблено висновок, що терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, можуть зберігати своє лексичне значення або ж еволюціонувати, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні. Виявлено, що взаємодія економічної й досліджуваної термінології полягає в залученні загальноекономічних термінів до терміносистеми менеджменту без зміни семантики; у звуженні семантичного діапазону економічного терміна внаслідок входження до термінології менеджменту та залучення загальноекономічних та спеціальних економічних термінів як структурних компонентів у поєднанні з новими семантичними конкретизаторами до утворення термінів-словосполучень.

Проаналізовано різноманітні форми взаємозв'язків між термінами психології, математики, географії, біології, політології, медицини тощо зі спеціальною лексикою терміносистеми менеджменту: 1) залучення термінів в терміносистему менеджменту без зміни семантики; 2) уживання переосмисленого терміна іншої галузі в терміносистемі менеджменту; 3) уживання термінів як структурних компонентів у термінах-словосполученнях. Доведено, що найпродуктивнішим є вживання термінів інших галузей (як економічних, так і математично-природничих та гуманітарних) як структурних компонентів в аналітичних термінах менеджменту.

Ключові слова: термін, термінологічна система, терміносистема менеджменту, транстермінологізація, транстерміни.

The article discusses one of the methods of forming a terminological management system. It has been established that transterminologisation is a process of semantic evolution of a term during its transfer from one field of knowledge to another. It has been proven that the transterminologisation of the terms of the terminological system under study manifests itself in the borrowing of concepts from related economic fields of knowledge, as well as natural-mathematical and humanitarian. It is concluded that the terms, migrating from the economic terminological system to the management terminological system, can retain their lexical meaning or evolve, acquiring a new meaning in a new terminological environment. It has been found that the interaction of economic and research terminology consists in the inclusion of general economic terms in the management terminology system without changing the semantics; in the narrowing of the semantics of the economic term as a result of entering into the terminology of management and the involvement of general economic and special economic terms as structural components in combination with new semantic concretizers to the formation of terms-phrases.

Various forms of interrelationships between the terms of different fields with the special vocabulary of the management term system have been analyzed: the inclusion of psychology, mathematics, geography, biology, political

science, etc. terms in the management term system without changing the semantics; the use of a reinterpreted term of another field in the management terminology system; the use of terms as structural components in terms-phrases. It has been proven that the most productive is the use of terms from other fields (both economic, mathematical, natural and humanitarian) as structural components in analytical terms of management.

Key words: term, terminological system, terminology of management, transterminologization, transterms.

Постановка проблеми. Істотними ознаками наукової термінології ХХІ ст. є її динамічність, взаємодія із загальноживаною лексикою та інтеграція з різними термінологічними системами. Процес транстермінологізації є одним із основних шляхів поповнення будь-якої термінологічної системи, оскільки наукове мислення має загальний характер свого вираження, що особливо простежується на рівні спеціальної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжсистемна взаємодія термінів стала предметом вивчення в працях багатьох українських лінгвістів. Істотний внесок у розвиток теорії зробили такі українські дослідники: Є.В. Ковкіна [3], М.І. Кухарчишин [8], Г.В. Наконечна [10], О.М. Кринець [7], Л. Сменова [12] тощо. Зокрема, проаналізувала підходи до тлумачення поняття «транстермінологізація» та окреслила особливості процесу функціональної та семантичної транстермінологізації у сфері біологічної термінології М.І. Вус [2].

І.Б. Ментинська, Г.В. Наконечна розглядають транстермінізацію як спосіб укомплектування терміносистем на матеріалі української комп'ютерної термінології. На їхню думку, у межах галузевої термінології переосмислені терміни не порушують її внутрішньої системності, тому явище транстермінізації в українській комп'ютерній термінології досить поширене. Це дає підстави науковцям стверджувати, що «з розвитком науки й браком нових, унікальних термінів процеси ретермінологізації набуватимуть усе більшого поширення» [10, с. 277].

Частково проблеми ретермінологізації як семантичного процесу творення нових термінів торкнувся В.А. Борисов. На його думку, «процес ретермінологізації певною мірою суперечить одному з основних правил класичної термінології – правилу моносемічності будь-якого терміна» [3, с. 17].

Розглядаючи специфіку семантичних процесів у сфері української науково-технічної термінології, О. М. Кринець доводить, що семантичний процес розширення значення в термінології супроводжується детермінізацією й ретермінізацією, процес звуження значення – термінізацією й ретермінізацією, а процес зміщення – термінізацією, ретермінізацією й транстермінізацією [7, с. 64].

Попри значну кількість ґрунтовних наукових праць, що є свідченням зацікавленості лінгвістів порушеною проблемою, матеріал, у якому б було проаналізовано процес транстермінологізації у спеціальній лексиці менеджменту, ще не був предметом спеціального наукового дослідження, що й зумовило актуальність цієї публікації.

Мета дослідження. Метою статті є визначення ролі процесу транстермінологізації в становленні терміносистеми менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовознавстві немає єдиної назви для міграції терміна з однієї терміносистеми в іншу. Її називають ретермінологізацією, транстермінологізацією, вторинною термінологізацією, трансспеціалізацією, перетермінологізацією, конверсією, термінологічною транспозицією тощо. У своєму дослідженні для позначення переходу термінів з однієї терміносистеми в іншу використовуватимемо термін транстермінологізація, а терміни, які виникли внаслідок транстермінологізації, називатимемо транстермінами.

Перехід термінів з однієї терміносистеми до іншої «активізувався в результаті посилення двох тенденцій – філіації наукових знань й інтеграції окремих дисциплін» [8, с. 135]. Ці тенденції є проявом таких закономірностей людського пізнання, як відображення єдності та цілісності світу і виявлення закономірностей специфічних часткових структур із урахуванням їхнього багатства й різноманітності [2, с. 156].

Оскільки менеджмент в Україні виник як нова галузь економічної науки, його поняттєвий апарат сформувався на перетині загальноекономічних та спеціальних економічних наукових сфер. Ядро термінології менеджменту становлять базові терміни економіки: *конкуренція, бізнес, рентабельність, консорціум, витрати, збитковість, прибутковість, конкурентоспроможність, організація* тощо. На думку Т. П. Кравченко, «базові економічні терміни вважають універсальними, тому що вони виражають загальну категорійну сутність у будь-якій галузевій економічній терміносистемі. До таких термінів належать номінативні одиниці, які пройшли випробування часом та ідеологіями» [4, с. 78–79]. Вони є виразниками фундаментальних понять менеджменту і складниками семантичної структури термінів-словосполучень. Дослідники підкреслюють, що структура базових термінів одночасно містить і семантичні ознаки, які свідчать про їхні зв'язки з реаліями економічного життя, і ознаки, які розвинулися внаслідок співвіднесеності з науковими поняттями [11, с. 3].

Терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, можуть зберігати своє лексичне значення або ж еволюціонувати, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні.

Взаємодія економічної й досліджуваної термінології полягає:

1) у залученні загальноекономічних термінів до терміносистеми менеджменту без зміни семантичного діапазону, наприклад: *концерн, корпорація, елімінування, товар, асоціація, централізація, лізинг, адхократія, глобалізація, організація*. Такі терміни функціонують у всіх галузях економічної науки без зміни семантики;

2) у звуженні семантики економічного терміна внаслідок входження до термінології менеджменту, пор.: *комітет* (екон.) – ‘колегіальний орган, що здійснює управління певною сферою економічної, державної або суспільної діяльності’ (ЕЕ, т. I, с. 798); *комітет* (менедж.) – ‘внутрішня група організацій, якій делеговані повноваження для виконання будь-якого завдання або комплексу завдань’ (АМ, с. 23); *імітація* (екон.) – ‘створення штучної моделі або образу економічних явищ та процесів економічної системи загалом для дослідження, прогнозування, планування та навчання’ (ЕЕ, т. I, с. 626); *імітація* (менедж.) – ‘процес моделювання реальної ситуації та здійснення експериментів для пізнання можливих реальних змін ситуації’ (ЕЕ, т. I, с. 626). Поява додаткових уточнювальних семантичних компонентів звужує обсяг поняття;

3) залучення загальноекономічних термінів як структурних компонентів у поєднанні з новими семантичними конкретизаторами до утворення термінів-словосполучень. Напр.: лексема *інтенсифікація* ‘зростання інтенсивності виробництва, продуктивності праці та ефективності на основі раціонального використання всіх ресурсів’ (ЕЕ, т. I, с. 672) у терміносистемі менеджменту зазнає видового уточнення, яке передають терміном-словосполученням *інтенсифікація управління*, що означає ‘удосконалення управління внаслідок раціоналізації методів вироблення управлінських рішень, поліпшення організації управлінської праці без зростання чисельності управлінського апарату’ (ЕЕ, т. I, с. 675). Ця форма взаємодії загальноекономічних термінів та термінів менеджменту переважає [6].

Термінологія менеджменту збагатилася таким базовим економічним терміном, як *ефективність*. У досліджуваній термінології ця лексема стала частиною складеного усталеного терміна *ефективність менеджменту*, який трактують як ‘результативність управлінської діяльності, що визначається як відношення отриманих результатів від реалізації певних управлінських важелів до витрат, які супроводжують їх одержання’ (КС, с. 49). На основі терміна *ефективність менеджменту* формується гіпонімічна парадигма: *ефективність менеджменту економічна, ефективність менеджменту організаційна, ефективність менеджменту соціальна*.

Базові економічні терміни *видатки, витрати*, які репрезентують поняття, пов'язані з грошовим вираженням діяльності організації, звузили свої значення, уточнивши, конкретизувавши їх у терміносистемі менеджменту: *адміністративно-управлінські видатки* – ‘видатки на утри-

мання та обслуговування апарату управління' (ЕЕ, т. I, с. 25); *адміністративні витрати* – 'загальні витрати підприємства, фірми або компанії впродовж певного періоду' (ЕЕ, т. I, с. 203), *релевантні витрати* – 'витрати, що можуть бути змінені в результаті прийняття відповідного рішення' (ЕЕ, т. III, с. 193).

Базовий економічний термін *поділ праці* у досліджуваній терміносистемі уточнює своє значення: *поділ управлінської праці* – 'визначення спеціалізованих видів робіт і закріплення їх за управлінськими працівниками та їх групами' та формує гіпонімічну парадигму: *поділ управлінської праці горизонтальний, поділ управлінської праці вертикальний* (ЕЕ, т. III, с. 173).

Терміносистема менеджменту не обмежується загальноекономічними термінами й використовує лексеми спеціальних економічних наукових сфер. Потрапляючи до аналізованої терміносистеми, вони звучують своє значення і слугують складниками аналітичних термінів менеджменту. Бухгалтерські терміни *облік, аудит* стали стрижневими в терміносполуках менеджменту: *управлінський облік* – 'діяльність з підготовки інформації, висновків, оцінок, необхідних керівництву для прийняття управлінських рішень' (ЕЕ, т. II, с. 607); *управлінський аудит* – 'вивчення й оцінка господарських операцій для вироблення рекомендацій з економічного й раціонального використання ресурсів, для прийняття ефективних управлінських рішень' (ЕЕ, т. I, с. 54).

Терміни *персонал* та *професіограма*, що стосуються кадрової політики підприємства, звучили своє значення в досліджуваній термінології, ставши компонентами аналітичних термінів *адміністративно-управлінський персонал* – 'керівники, працівники апарату управління, фахівці організацій, підприємств та їх структурних підрозділів' (ЕЕ, т. I, с. 25); *професіограма управлінської діяльності* – 'системний опис управління як роду трудової діяльності на підставі функційного, психологічного та психофізіологічного аналізу її змісту' (ЕЕ, т. III, с. 139).

Отже, галузеві підсистеми економічної лексики формуються та розвиваються не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії. Кожна підсистема відбиває в собі вплив іншої підсистеми, що зумовлює ускладнення форм зв'язку, виникнення нових значень та структур, та, як наслідок, відбувається взаємозбагачення підсистем [9, с. 215–216]. Спеціальні економічні терміни в процесі входження до аналізованої термінології зазнають уточнення, конкретизації та спеціалізації.

До корпусу лексики менеджменту активно засвоюються терміноодиниці з природничо-математичних і гуманітарних галузей науки. Уже набувши термінологічного статусу, окремі лексеми вищезазначених галузей зазнають передислокації на стилістичній шкалі: відбувається перенесення готових термінів з однієї дисципліни в іншу, наприклад: *валентність* 1) *хім.* 'властивість атома утворювати хімічні зв'язки, приєднувати до себе або заміщати певну кількість атомів іншого елемента'; 2) *мовозн.* 'властивість слова утворювати з іншими словами словосполучення'; 3) *еколог.* 'ступінь пристосування організмів певного виду до зміни умов навколишнього середовища'; 4) *менедж.* 'передбачуваний ступінь відносного задоволення або незадоволення, який виникає внаслідок одержання відповідної винагороди' (ШМ, с. 158). Бачимо, що термін *валентність* «обслуговує» досить різновекторні галузі: природничі та гуманітарні. У контексті різних наук відображено різні термінні смисли при глобально незмінному значенні. Транстермінологізація відбувається на основі усунення диференційних сем і збереження архісеми 'ступінь зв'язку'. Це створює можливість вживання лексеми в найрізноманітніших метамовах, де термін набуває нових спеціальних диференційних сем. «Семантична структура слова наче розщеплюється на окремі аналогічні частини, на ознаки, які належать одночасно декільком категоріям» [5, с. 8], що дає нам підстави твердити про полісемантичну природу явища транстермінологізації.

Взаємозв'язки між термінами різних галузей зі спеціальною лексикою терміносистеми менеджменту мають різні форми: 1) залучення термінів суміжних дисциплін у терміносистему менеджменту без зміни семантики, н-д: *імідж, мотив, стрес, конформізм, мотивація,*

харизма, конфлікт (психологія); 2) вживання переосмисленого терміна іншої галузі у терміносистемі менеджменту; 3) вживання термінів як структурних компонентів у термінах-словосполученнях.

Спостереження за мовним матеріалом свідчить, що донорами досліджуваної термінології є природничі (математика, фізика, біологія, географія) й гуманітарні науки (психологія, політологія, мистецтво, юриспруденція), напр.:

- **медицина:** *діагностика* в менедж. ‘діяльність з оцінки стану організації для визначення проблем її розвитку й імовірності настання кризи’ (ШМ, с. 336); *процедура* в менедж. ‘порядок підготовки, розгляду, обговорення, виконання ряду послідовних і паралельних операцій у процесі управління’ (ШМ, с. 347); *патронаж* в менедж. ‘заступництво, протегування не лише фінансове, а й організаційне, яке здійснюється на довготерміновій основі’ (КС, с. 131);

- **політологія:** *президент* у менедж. ‘вища посадова особа компанії, корпорації’ (ЕЕ, т. III, с. 46); *політика* в менедж. ‘сукупність певних принципів, норм, які виступають основою для прийняття управлінських рішень’ (ШМ, с. 679); *кооптація* в менедж. ‘надання провідної ролі деяким співробітникам у прийнятті рішень’ (КС, с. 118); *місія* в менедж. ‘сформульована вищим керівництвом і оприлюднена загальна стратегічна мета організації’ (ШМ, с. 677);

- **міжнародні відносини:** *патерналізм* у менедж. ‘політика, що проводиться менеджерами та підприємцями, спрямована на співробітництво з працівниками для підвищення ефективності виробництва’ (інтернет-ресурс).

Семантичний аналіз трастермінів засвідчує, що в переважній більшості зазначені одиниці зберігають генеральну сему, а лише в різних суміжних науках «обрастають» новими семантичними відтінками.

Продуктивнішим є вживання термінів інших галузей як структурних компонентів у термінах-словосполученнях. Зокрема, географічний термін *горизонт* утворює словосполучення *горизонт планування*, що в терміносистемі менеджменту вживається зі значенням ‘часовий період від моменту формулювання мети до моменту її реалізації’ (СЙМ, с. 116); шаховий термін *цейтнот* є складником аналітичного терміна *економічний цейтнот* – ‘економічна категорія, що характеризує певну економічну ситуацію, за якої необхідно прийняти управлінське рішення або розв’язати економічну проблему в стислий проміжок часу’ (інтернет-ресурс). Відбувається звуження значення початкового слова внаслідок входження до його семантики нових складників – термінологічних сем менеджменту, які поглиблюють значення і проєктують його на досліджувану терміносистему.

Уживання термінів інших галузей науки як структурних компонентів у термінах-словосполученнях менеджменту репрезентують такі терміни: *контур* (мат., фіз.) – *контур управління* – ‘замкнутий ланцюг елементів системи управління’ (СДМ, с. 20); *лінійний* (мат.) – *лінійні керівники* – ‘управлінські працівники, які очолюють колективи виробничих підрозділів’ (СДМ, с. 21); *лінійні повноваження* – ‘повноваження, що передаються від начальника безпосередньо підлеглому і далі іншим підлеглим’ (ШМ, с. 676); *піраміда* (мат.) – *піраміда менеджмент* – ‘схема, що ілюструє ієрархію відношень підпорядкування в організації’ (ЕЕ, т. III, с. 85); *скалярний* (мат., фіз.) – *скалярний ланцюг* – ‘ієрархія рівнів управління організації’ (інтернет-ресурс); *дарвінізм* (біол.) – *організаційний дарвінізм* – ‘концепція, відповідно до якої організація для виживання повинна пристосовуватися до змін зовнішнього середовища’ (АМ, с. 34); *мислення* (псих.) – *менеджерське мислення* – ‘процес відображення суті, змісту та закономірностей розвитку управлінської діяльності у свідомості менеджера’ (ЕЕ, т. II, с. 285); *конфлікт* (псих.) – *функціональний конфлікт* ‘конфлікт, який веде до підвищення ефективності діяльності організації’ (КС, с. 180); *дисфункціональний конфлікт* – ‘конфлікт, який призводить до зменшення задоволення працею, послаблення співпраці між групами, зниження ефективності діяльності організації’ (КС, с. 180); *організаційний конфлікт* – ‘несумісні відмінності в діяльності двох чи більше людей, що порушують ділові стосунки в організації’ (КС, с. 180).

У цих випадках ми можемо говорити лише про часткову транстермінологізацію термінів, оскільки вони набули нового значення лише при входженні їх до складних термінологічних одиниць.

Висновки. Отже, складні інтеграційні та диференційні процеси, які відбуваються на сучасному етапі розвитку наукового знання, неминуче спричиняють міграцію спеціальних найменувань з однієї терміносистеми в іншу. Економічні терміни, залучені до термінології менеджменту, мають особливості у своєму функціонуванні: вони є основою цієї термінології й водночас беруть участь у створенні термінів-словосполучень для номінації понять означеної галузі. Термінологія менеджменту також вбирає лексеми спеціальних економічних наукових сфер, коригуючи їхню семантику.

Терміносистема менеджменту використовує вже наявні в мові терміни природничих і гуманітарних наук, що є свідченням вияву мовної економії. Найпродуктивнішим є вживання термінів математики, медицини, психології, географії тощо як структурних компонентів в аналітичних термінах менеджменту.

Перспективним лишається подальше вивчення термінології менеджменту в аспекті семантичної деривації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов В.А. Теоретичні питання термінології й терміна в концепціях світового лінгвістичного дискурсу. *Збірник наукових праць «Нова філологія»* № 86 (2022) С. 13–18.
2. Вус М. І. Транстермінологізація як чинник динаміки біологічної терміносистеми. *Лінгвістичні дослідження*, Харків, 2016. Випуск 41. С. 155–160.
3. Ковкіна Є.В. Ретермінологізація як спосіб творення термінів криміналістичної експертизи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 94–101.
4. Кравченко Т.П. Формування терміносистеми економіки АПК : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Миколаївський держ. аграрний ун-т. Миколаїв, 2006. 215 с.
5. Красножан Ж.В. Із спостережень над омонімією в термінології. *Українське мовознавство*. 1988. Вип. 15. С. 3–10.
6. Краснопольська Н.Л., Краснопольська М.І. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 45(1). С. 98–101.
7. Кринець О.М. Специфіка семантичних процесів в українській науково-технічній термінології. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2020. Вип. 52. С. 64–72.
8. Кухарчишин М.І. Міжгалузєва термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019, вип. 5. С. 246–253.
9. Куц Е.О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. №1. 2010. С. 215–221.
10. Ментинська І.Б., Наконечна Г.В. Ретермінологізація як спосіб укомплектування терміносистем (на матеріалі української комп'ютерної термінології). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 1 (17). С. 273–278.
11. Панько Т.І. Стан і методологічні перспективи дослідження суспільно-політичної термінології української мови. *Мовознавство*. 1988. №3. С. 3–12.
12. Сменова Л. Термінологізація та ретермінологізація дієслів на позначення дій, процесів у сфері комп'ютерних технологій. *Spheres of Culture*. Lublin, 2018. Volume XVII. С. 265–274.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

- АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. [Б. м.] : [Б. в.], 1993. 68 с.
- ЕЕ – Економічна енциклопедія : У 3 т. / Ред. кол. С.В. Мочерний та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2000.
- КС – Колесніков Г.О. Словник із менеджменту та маркетингу : навч. посіб. Луцьк : ВІЕМ, 2010. 212 с.
- СЙМ – Стадник В.В. М.А. Йохна. Менеджмент : посіб. Київ : Академвидав, 2003. 464 с.
- ШМ – Шегда А.В. Менеджмент : підруч. Київ : Знання, 2004. 687 с.